

عوامل مؤثر بر سامان‌دهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزها (مورد: مرزهای جمهوری اسلامی ایران با ترکمنستان در محدوده خراسان شمالی)

محسن جان‌پرور (استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

janparvar@um.ac.ir

صص ۹۵ - ۱۱۸

چکیده

اهداف: از آنجا که ایران دارای مرزهای طولانی و همسایگان متعدد است، کنترل مرزها در آن در امنیت ملی از جایگاه برجسته‌ای برخوردار است. البته، این تعدد همسایگان، علاوه بر کاهش کارآمدی کنترل مرزها، هزینه‌های جانی و مالی گسترده‌ای را به کشور تحمیل می‌کند.

روش: پژوهش حاضر با هدف افزایش کارآمدی و کاهش هزینه‌های جانی و مالی کنترل مرزها، راهبرد سامان‌دهی ساکنان مرزی برای کنترل مرزهای کشور را پیشنهاد داده است و تحقیق با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر داده‌های نظری و میدانی انجام شده است.

یافته‌ها/نتایج: نتایج نشان‌دهنده آن است که ۶۰ عامل مؤثر بر سامان‌دهی ساکنان مرزی در مرزهای ایران و ترکمنستان در محدوده استان خراسان شمالی برای کنترل مرزها هستند که می‌توان آن‌ها را در قالب شش بخش سرزمینی، جمعیتی، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و نظامی - امنیتی تنظیم کرد. این عوامل موردارزیابی صاحب‌نظران و مسئولان مرتبط، با پرسش‌نامه و با استفاده از آزمون تی تأیید شده است. این عوامل دارای سه وجه مثبت، منفی و هر دو متناسب با زمان هستند که در بازه زمانی انجام از طریق صاحب‌نظران و مسئولان مرتبط، این عوامل متناسب با این وجوه تنظیم شده‌اند.

نتیجه‌گیری: برای اجرایی شدن راهبرد پیشنهادی پژوهش حاضر باید در گام اول، این عوامل در نظر گرفته شوند و متناسب با آن، ساکنان مرزی با هدف کنترل مرزهای

کشور با ترکمنستان در طول استان خراسان شمالی سامان‌دهی گردند تا علاوه بر افزایش کارآمدی، زمینه کاهش هزینه‌های جانی و مالی کنترل مرزی برای کشور فراهم شود.

کلیدواژه‌ها: ساکنان مرزی، کنترل مرز، مرزهای جمهوری اسلامی ایران، خراسان شمالی

۱. مقدمه

تحولات قرن حاضر در عرصه جهانی نظیر جهانی شدن، ورود به عصر اطلاعات و پیشرفت در زمینه فناوری‌های تسلیحاتی و نظامی مرزها، همچنان یکی از نقاط اولیه شروع جنگ‌ها و سایر آسیب‌پذیری‌ها نظیر ورود افراد تروریست، مواد مخدر، قاچاق کالا، ورود بیماری‌ها و غیره به کشورها هستند. این موضوع سبب شده است که مرزها همچنان یکی از مناطق حساس و دارای اهمیت برای کشورها محسوب شوند و حکومت‌ها به صورت‌های مختلف برای کنترل و مدیریت آن‌ها با هدف کاهش آسیب‌پذیری کشور در سطوح مختلف محلی و ملی سعی کنند؛ به‌صورتی که کشورها برای تجهیز مرز با استفاده از امکانات نظامی هزینه‌های فراوانی را به‌اجبار باید پردازند و از نیروی انسانی زیادی برای پوشش دادن سطوح مرزی استفاده کنند. با در نظر گرفتن تمام این هزینه‌ها برای کنترل و مدیریت، با توجه به شرایط و ویژگی‌های خاص منطقه مرزی، مرزها همچنان خوب مدیریت نمی‌شوند و زمینه برای ورود ناامنی و آسیب به درون کشورها وجود دارد که این مهم، ناشی می‌شود از نبود شناخت کافی نیروهای مرزی از مناطق مرزی، وجود تأسیسات و پاسگاه‌های مرزی کم و متمرکز در مکان‌های خاص که ضریب آسیب‌پذیری آن‌ها را افزایش می‌دهد. در این راستا، کشورها برای مدیریت و کنترل بهتر مرزها به صورت‌های مختلفی از جمله کاربرد تجهیزات جدید کنترل مرزی، توسعه پاسگاه‌های مرزی، استفاده از نیروهای مرزی بیشتر و غیره استفاده کرده‌اند که این‌ها خود نیز دارای نقاط ضعف و قوت متعددی هستند. در این بین، به‌کارگیری ساکنان مرزی در مدیریت و کنترل مرزها با توجه به ظرفیت‌های زیاد از جمله شناخت جغرافیای طبیعی و انسانی مناطق مرزی، پیوند خوردن منافع آن‌ها با مدیریت بهتر مرزها و برقراری امنیت در مناطق مرزی، کاهش هزینه‌های کنترل و مدیریت مرزها می‌تواند یکی از گزینه‌های پیش روی کشورها باشد. در جمهوری اسلامی ایران، سالیانه هزینه‌های زیادی برای کنترل و مدیریت مرزهای می‌شود؛ اما در این امر از ساکنان مرزی استفاده نمی‌شود؛ به‌نحوی که ساکنان مرزی در

کنترل و مدیریت مرزها به‌عنوان یک بازیگر حاشیه‌ای بوده‌اند که این خود علاوه بر ایجاد دیدگاه منفی در آن‌ها نسبت به حکومت مرکزی، به افزایش هزینه‌های جانی و مالی کنترل و مدیریت مرزهای کشور انجامیده است؛ براین اساس، شناخت جایگاه ساکنان مرزی در کنترل و مدیریت مرزهای جمهوری اسلامی ایران با ترکمنستان در استان خراسان شمالی، می‌تواند علاوه بر ارتقای وجهه و جایگاه ساکنان مرزی در سطح کشور به پیوند بین آن‌ها و بخش مرکزی کشور نیز کمک قابل توجهی کند. براین مبنای تلاش برای توسعه نقش آفرینی و بازیگری ساکنان مرزی در طول مرزهای جمهوری اسلامی ایران می‌تواند زمینه کنترل و مدیریت بهتر مرزها را در کشور برای دستیابی به منافع ملی و امنیت ملی فراهم آورد. در این راستا، پژوهش حاضر در پی پاسخ‌دهی به این سؤال است که عوامل پیونددهنده ساکنان مرزی در کنترل و مدیریت مرزهای جمهوری اسلامی ایران در طول مرز با ترکمنستان در محدوده استان خراسان شمالی کدام‌اند؟ به نظر می‌رسد با پاسخ به این سؤال گام مثبتی برای به‌کارگیری ساکنان مرزی با هدف کنترل مرزها برداشته شود و از این طریق علاوه بر کاهش هزینه‌های جانی و مالی در طول مرزهای کشور، زمینه برای کنترل بهتر مرزها نیز فراهم گردد.

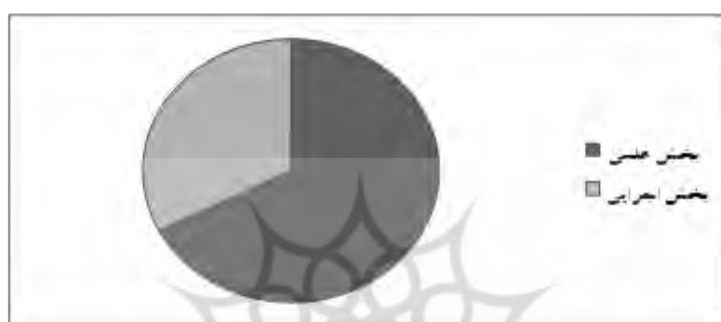
۲. روش‌شناسی تحقیق

۲.۱. روش تحقیق

روش انجام پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی است. ابزار گردآوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای (استفاده از منابع موجود در کتابخانه‌ها و استفاده از اسناد و مدارک در رابطه با موضوع و کاوش در سایت‌های اینترنتی) و میدانی از طریق پرسش‌نامه‌های جمع‌آوری شده است. جامع آماری انتخاب شده برای پاسخ‌گویی به پرسش‌نامه دو گروه است که عبارت‌اند از: اساتید و صاحب‌نظران علمی شامل اساتید و دانشجویان رشته‌های جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی و نیز مسئولان و صاحب‌نظران اجرایی شامل مسئولان اجرایی در حوزه مرزها و مرزبانان.

برای تعیین حجم نمونه از فرمول تعیین حجم نمونه جامعه محدود با سطح اطمینان ۹۵ درصد استفاده شده است که براساس آن، باید ۳۵ پرسش‌نامه جمع‌آوری می‌شد. برای بهتر شدن نتیجه در جمع‌آوری داده‌ها، حدود ۸۵ پرسش‌نامه بین جامعه آماری توزیع شدند و

پرسش‌نامه‌هایی که به صورت کامل پاسخ داده شدند، جمع‌آوری گردیدند که تعداد آن‌ها ۵۲ عدد بود. این پرسش‌نامه‌ها به عنوان یافته‌های تحقیق ارزیابی و تحلیل شدند. پایایی پرسش‌نامه از طریق آزمون آلفای کرانباخ ارزیابی شد که برابر با ۰/۷۶ است که نشان می‌دهد پرسش‌نامه از پایایی خوبی برخوردار است. توزیع پرسش‌نامه در دو گروه به صورت زیر بوده است (شکل ۱):

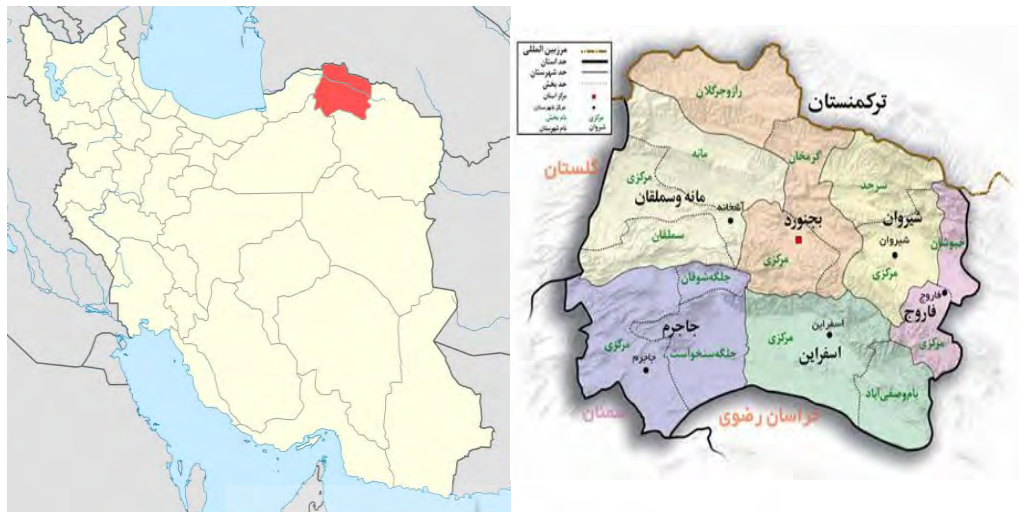

شکل ۱- درصد مشارکت گروه علمی و اجرایی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

۲.۲. منطقه مورد مطالعه

جمهوری اسلامی ایران از جمله کشورهایی است که مرزهای طولانی دارد و درکنار شرایط منطقه‌ای؛ یعنی همسایگان بی‌ثبات و ناامن و غیره، کنترل و مدیریت مرزهای کشور را تا حد قابل توجهی دشوار کرده است؛ به گونه‌ای که جمهوری اسلامی ایران سالانه برای حفظ و نگهداری از مرزهای خود هزینه‌های جانی و مالی قابل توجهی می‌پردازد (حافظ‌نیا و جان‌پرور، ۱۳۹۲، ص. ۱۸۹). در این میان، یکی از بازیگران اصلی که در کنترل و نگهداری مرزهای کشور می‌تواند به حکومت کمک کند و علاوه بر افزایش کارایی هزینه‌ها را نیز تا حد قابل توجهی کاهش دهد، ساکنان مرزی هستند که متأسفانه تاکنون نادیده گرفته شده‌اند. با توجه به قرارگیری گروه قومی ترکمن در دو سوی مرز، مرز جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکمنستان در محدوده خراسان شمالی دارای وضعیت ویژه‌ای است؛ بنابراین، باید قبل از بهره‌برداری از ساکنان مرزی در طول مرزهای دو کشور، عوامل مؤثر در کنترل مرزها از سوی ساکنان مرزی، بررسی شود (شکل ۲):

شکل ۲- مرزهای جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکمنستان در خراسان شمالی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

۳. مبانی نظری تحقیق

۳.۱. ساکنان مرزی

یکی از بازیگران اصلی در محدوده مرزها، ساکنان مرزی یا مرزنشینان هستند. در لغت‌نامه دهخدا، مرزنشین یا ساکن مرز به کسی گفته می‌شود که در نواحی ساحلی و مرزی سکونت دارد (دهخدا، ۱۳۸۵، ص. ۲۶۶۸). به همه اشخاصی که در عمق نوار مرزی و جزایر مجاور هر کشور سکونت دائمی داشته باشند، مرزنشین اطلاق می‌شود (کارکنان نظامی و انتظامی و ساکنان شهرهای بزرگ مستثنا هستند) (رحمتی‌راد، ۱۳۷۴، ص. ۱۶). به بیان دیگر، به مجموعه افرادی که در فاصله معینی از خطوط مرزی و ساحلی کشور به صورت دائم زندگی می‌کنند، ساکنان مرزی می‌گویند. البته باید توجه داشت که برخی عوامل به صورت قابل توجهی زمینه ایجاد پیوند بین ساکنان مرزی با مرزها را فراهم می‌آورند و سبب می‌شوند که بین آن‌ها و سایر افراد ساکن در این فضا تفاوت باشد. مهم‌ترین این عوامل عبارت‌اند از: تعلق خاطر به محل سکونت (دلبستگی به سرزمین و وطن)، فرهنگ خاص مرزنشینی، پیوند امنیتی افراد و خانواده‌های آن‌ها با امنیت منطقه مرزی، پیوند اقتصادی با فضای منطقه مرزی و غیره (جان‌پور، ۱۳۹۵).

۲.۳. کنترل مرزها

کنترل و مدیریت مرز اغلب به روش‌ها و فناوری‌هایی اشاره می‌کند که به افراد، دولت‌ها و حکومت‌ها کمک می‌کنند مسائل مرزی، عبور و مرور افراد و کالا، استفاده بهینه از منابع مشترک و غیره را منطبق با قوانین و مقررات کشور انجام دهند (هنسن^۱، ۲۰۰۹، ص. ۱). بعد از علامت‌گذاری خطوط مرزی بین دو کشور، برای اینکه ناامنی‌ها، مسائل و مشکلات فراسوی مرزهای کشور از کشورهای همسایه وارد فضای کشور نشود و امنیت ملی، حاکمیت و منافع ملی کشور را تحت تأثیر قرار ندهد، حکومت‌ها مرزهای خود را کنترل می‌کنند. با توجه به شرایط کشور همسایه و چگونگی کنترل مرزها از سوی آن کشور، میزان و بستر صلح یا ناامن بودن کشور همسایه، حساسیت‌های کشور دارنده مرز و غیره، مرحله حفاظت و نگهداری مرز می‌تواند خود دارای بخش‌بندی‌هایی به صورت زیر باشد:

حفاظت و نگهداری نظامی از مرزها: در این مرحله، مسائل و ناامنی‌های کشورهای همسایه یا حساسیت کشور نسبت به مرزها زیاد است. برای مثال، می‌توان به مرز جمهوری اسلامی ایران و کشور افغانستان یا مرز جمهوری اسلامی ایران و کشور پاکستان اشاره کرد که در بازه‌های زمانی خاصی مانند قدرت گرفتن طالبان در افغانستان یا حمله آمریکا و متحدان به افغانستان، توسط ارتش و سپاه با توجه به مسائل و ناامنی‌های افزایش یافته در این بخش از کشور، به صورت کاملاً نظامی حفاظت و نگهداری می‌شوند؛

حفاظت و نگهداری نظامی - امنیتی مرزها: در این مرحله، مسائل و ناامنی‌ها و حساسیت نسبت به مرز تاحدی کاسته شده است. مثال این سطح می‌تواند همان مرز جمهوری اسلامی ایران و کشور افغانستان یا مرز جمهوری اسلامی ایران و کشور پاکستان باشد که با توجه به مسائل و مشکلات این دو کشور و نبود ثبات در آنها و نیز حضور و فعالیت گروه‌های تروریستی و قدرت‌های فرامنطقه‌ای در این کشورها، حفاظت و نگهداری از مرزها به صورت تعاملی بین نیروهای نظامی و انتظامی انجام می‌شود. در این نوع حفاظت و نگهداری، نیروهای انتظامی به عنوان نیروهای اجرایی و اصلی عمل می‌کنند و نیروهای نظامی بیشتر به عنوان نیروهای پشتیبان حضور و فعالیت دارند؛

1. Heinesson

حفاظت و نگهداری امنیتی مرزها: در این مرحله، حفاظت و نگهداری از مرزها مسائل و ناامنی‌ها تاحدی فروکش کرده و حساسیت حکومت‌ها نیز نسبت به این مرزها کاسته شده است و تنها برای جلوگیری از ورود ناامنی و قاچاق به کشور، مرزها از طریق نیروهای انتظامی حفاظت و نگهداری می‌شوند. برای مثال، در این زمینه می‌توان به مرزهای جمهوری اسلامی ایران و ترکمنستان اشاره کرد؛

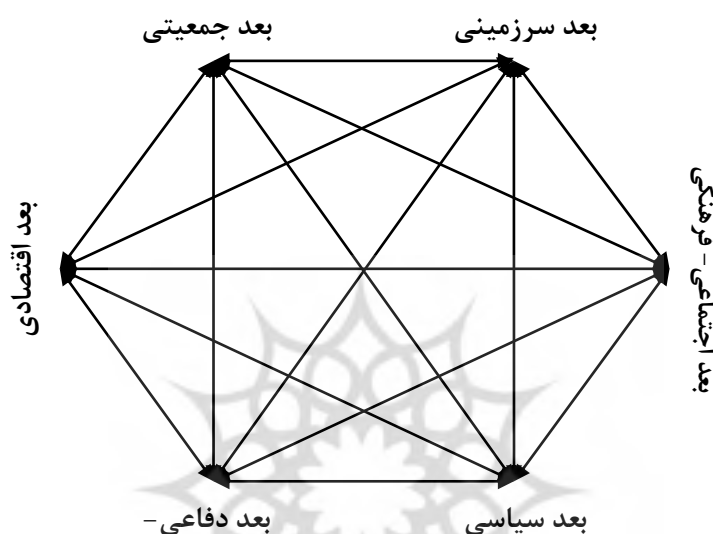
حفاظت و نگهداری امنیتی - اقتصادی مرزها: در این مرحله، ناامنی‌ها در طول مرز تا حد قابل توجهی کاسته شده است و حساسیت کشور نیز نسبت به آن از میان رفته است؛ حفاظت و نگهداری اقتصادی مرزها: در این مرحله، مرزها تنها از نظر اقتصادی کنترل و نگهداری می‌شوند؛ زیرا، مسائل و ناامنی‌ها بین دو کشور از بین رفته‌اند (جان‌پرور، ۱۳۹۶، صص. ۱۲۹-۱۲۸).

۴. یافته‌های تحقیق

۴.۱. استخراج عوامل مؤثر بر کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی

استخراج عوامل مؤثر بر کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی، از طریق بررسی کارهای انجام‌شده در گذشته در قالب نظریه‌ها، کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات انجام شده است. این عوامل استخراج شده ۶۰ مورد هستند که برای درک بهتر در قالب شش بعد به صورت شکل (۳) ارائه شده‌اند. باید توجه داشت که این عوامل با یکدیگر ارتباط دارند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند. افزون‌براین، باید توجه داشت که مرزها پدیده‌هایی دوطرفه هستند و وجود آن‌ها مبتنی به وجود طرف یا طرف‌های دیگر است؛ به صورتی که با توجه به ویژگی‌های خاص مرزها، ضرورت دارد دولت‌های هریک از کشورهای همسایه بر منطقه سرزمینی خود حاکمیت قوی داشته باشند تا مرز کنترل شود؛ بنابراین، اگر یکی از کشورهای همسایه به علل مختلف از جمله ناآرامی‌های داخلی، مشکلات اقتصادی، فساد اداری و مالی یا وجود حکومت‌های ملوک‌الطوایفی (غیرمنسجم)، نتواند درسراسر سرزمین‌های خود حاکمیت قوی اعمال کند، کشور همسایه نیز نمی‌تواند به نتیجه مطلوبی در تأمین امنیت مرزهای خود دست یابد (حافظ‌نیا و جان‌پرور، ۱۳۹۲، ص. ۱۱۹)؛ براین اساس، هر عاملی که لازم است در زمینه کنترل مرزها در نظر گرفته شود، باید با نگرشی مبتنی بر این مشخصه مرزها؛

یعنی دوطرفه و چندطرفه بودن آن‌ها باشد که در شکل (۳) سعی شده است با این نگاه، عوامل مؤثر در کنترل مرزها که مبتنی بر ساکنان مرزی در طول مرزهای جمهوری اسلامی ایران و ترکمنستان در محدوده استان خراسان شمالی است، ارائه شوند:

شکل ۳- ابعاد مختلف عوامل مؤثر در کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

بعد سرزمینی: عوامل سرزمینی از جمله مهم‌ترین عواملی هستند که بر چگونگی کنترل مرزها تأثیرگذار هستند؛ زیرا، هر سرزمین دارای ویژگی‌های خاصی است که آن را متفاوت از فضاهای جغرافیایی دیگر می‌کند و به علاوه، زمینه ارزشمند شدن آن را فراهم می‌کند. باید توجه داشت که بعد سرزمینی کشور، بر سیاست و روابط دولت‌ها با همسایگان و سایر کشورها و همچنین، سیاست‌های مرزی آن تأثیرگذار است. این عوامل دارای تنوع گسترده‌ای هستند؛ اما مهم‌ترین عواملی که در بعد سرزمینی برای کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی باید در نظر گرفته شوند، هفت مورد هستند که عبارت‌اند از: طول مرزهای کشور، میزان فاصله از مرکز، میزان تعامل و پیوند با مرکز (پیوندهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و غیره)، وسعت منطقه مرزی، وضعیت ژئومورفولوژیک منطقه مرزی؛ گسست یا فقدان گسست بین منطقه مرزی و مرکز و نیز محصور بودن در خشکی کشور هم‌مرز.

بعد جمعیتی: وضعیت جمعیتی موجود در کشور نیز یکی دیگر از ابعادی است که می‌تواند به صورت‌های مختلفی بر کنترل مرزهای کشور تأثیرگذار باشد. در این زمینه باید گفت هر برنامه کنترل مرزی برای اینکه نتیجه‌بخش باشد باید بتواند بعد جمعیتی دو طرف مرز به‌ویژه کشور خود را به‌خوبی بشناسد؛ به‌نحوی که به هر میزان که شناخت نسبت به بعد جمعیتی کشور بیشتر باشد، برنامه‌ریزی‌ها و تلاش‌ها برای برطرف‌کردن چالش‌ها و فقدان رضایتمندی‌ها مفیدتر می‌شود؛ براین اساس، حساسیت حکومت کمتر می‌شود و زمینه برای شکل‌گیری همکاری و تعامل با کشورهای همسایه برای دستیابی به کنترل بهتر مرزی فراهم‌تر می‌شود؛ زیرا، حکومت، دیگر دغدغه کمتری نسبت به نفوذ کشور مقابل، و اگرایی گروه‌های قومی و مذهبی موجود در کشور و سایر مسائل جمعیتی دارد (افشردی، جان‌پرور، احمدی‌پور و قصری، ۱۳۹۳، ص. ۱۱). همچنین، باید توجه داشت نحوه توزیع جمعیت در سطح یک سرزمین ملی می‌تواند ثبات سیاسی را تحت تأثیر قرار دهد. وجود تجمعی از انسان‌ها در نواحی داخلی و جمعیت پراکنده‌تری در نواحی مرزی یک کشور توزیع مطلوبی است. چنین الگویی باعث ایجاد احساس مشترک اجتماعی در دولت می‌شود و ارتباط با ساکنان کشورهای خارجی را به‌حداقل می‌رساند. تمرکز جمعیت در مرزها و وجود جمعیتی محدود در هسته مرکزی، بدترین شکل توزیع جمعیت در یک کشور است. این الگو کندکردن روابط با نواحی داخلی و تشویق به روابط نزدیک‌تر با مردم ساکنان مرزی دیگر کشورها را به‌وجود می‌آورد. مردمی که در نزدیکی مرزها زندگی می‌کنند، ممکن است روابط بین‌المللی قوی‌تری را در مقایسه با روابط با نواحی داخلی‌تر کشور خود به‌وجود آورند. امروزه با پیشرفت‌های جدید ارتباطات، توزیع جمعیت اهمیت کمتری دارد؛ هرچند این موضوع ممکن است هنوز عامل تأثیرگذاری به حساب آید (جردن و راونتري، ۱۳۸۰، ص. ۱۷۲). افزون‌براین، مسئله دیگر شناخت پیوند قومیتی بین دو کشور هم‌مرز است که می‌تواند کنترل مرزها را تحت تأثیر قرار دهد. مهم‌ترین عواملی که در این بخش برای کنترل مرزهای کشور در استان خراسان‌شمالی توسط ساکنان مرزی، باید در نظر گرفته شوند هفت مورد هستند که عبارت‌اند از: تراکم جمعیت در منطقه مرزی، ساختار جمعیتی، توزیع و پراکندگی ساکنان مرزی در طول مرز، ترکیب جمعیت در منطقه مرزی، میزان شناخت ساکنان مرزی از منطقه مرزی، سطح تعامل بین دو سوی مرز و نوع تعامل بین دو سوی مرز.

بعد اجتماعی - فرهنگی: اگر مرزهای بیشتر کشورهای ملی امروزی را نگاه کنیم، درمی‌یابیم که مرزها صرفاً نمایانگر نقاط انقطاع قراردادی هستند؛ زیرا، بسیاری از خصوصیات که به یک ملت هویت می‌دهند، از قبیل زبان، قومیت، تاریخ مشترک و پیشینه فرهنگی، ناگهان در مرزها خاتمه نمی‌یابند (هاگت، ۱۳۸۲، ص. ۳۶۷). این وضعیت به‌خصوص در مورد مناطق مرزی ایران بسیار مصداق پیدا می‌کند. نگاهی کلی به مناطق مرزی کشور نشان‌دهنده آن است که از یک سو، ساکنان مرزی با فراسوی مرزها دارای پیوندهای زبانی و مذهبی هستند و از سوی دیگر، با فضای درونی کشور تمایزاتی دارند. وجود این زبان و مذهب مشترک و نزدیک به هم، سبب نزدیکی بیشتر ساکنان این نواحی با یکدیگر می‌شود (رازینی و باستانی، ۱۳۸۱). اگر مرزنشینان دو سوی مرز از یک قوم و طایفه باشند و خویشاوندی نیز بین آنان وجود داشته باشد، به‌خصوص اگر ازدواج‌های جدید نیز بین مرزنشینان دو طرف مرز انجام گیرد، رفت‌وآمدهای غیرقانونی وجود خواهد داشت (جان‌پرور، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۴). این موضوع کنترل انسجام ملی را که عبارت است از تعهدهای مشترک اجتماعی و فرهنگی جامعه با یکدیگر (میکائیل^۱، ۱۹۸۱، ص ۱۸۰)، تحت‌تأثیر قرار می‌دهد و کنترل مرزها را سخت‌تر می‌کند. در مجموع، مهم‌ترین عواملی که در این بخش جهت کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی باید در نظر گرفته شوند، ده مورد هستند که عبارت‌اند از: پیوند مذهبی با مرکز یا فراسوی مرز، سطح سواد ساکنان مرزی، دیدگاه نخبگان مرزی نسبت به مرز و حکومت مرکزی، نحوه معیشت مرزنشینان، فعالیت تعاونی‌های مرزنشین، میزان مشارکت ساکنان مرزی در امور کشور (سیاست، اقتصاد و غیره)، نوع زندگی (شهرنشینی، روستانشینی و کوچ‌نشینی)، پیوندهای خویشاوندی در دو سوی مرز، مشاهیری نظیر مختوم‌قلی و نیز میراث و تاریخ مشترک (آداب و رسوم و غیره)

بعد اقتصادی: کشورهایی که درگیر ناامنی در مناطق مرزی خود بوده‌اند، دریافته‌اند که عمده‌ترین مسائل مربوط به این ناامنی‌ها که به‌صورت‌های مختلف کنترل مرزها را نیز تحت‌تأثیر خود قرار می‌دهد، ناشی از شرایط توسعه‌نیافتگی (اقتصادی - اجتماعی) و پیامدهای تبعی آن بوده است. به‌عبارت‌دیگر، شرایط فقر و تنگدستی در این مناطق می‌تواند محیط مناسبی برای ناامنی و تحریک دشمنان در بهره‌برداری از سرپل‌های به‌وجودآمده در این مناطق

گردد. در واقع، توسعه‌نیافتگی مناطق مرزی ارتباط مستقیمی با نبود تعادل بین مناطق مرزی و مرکزی یک کشور دارد. همچنین، با گسترش ناامنی و توسعه‌نیافتگی در مناطق مرزی، نتایج آن به‌طور مستقیم و بلافاصله به کل کشور منتقل می‌شود (عندلیب، ۱۳۸۰، صص. ۲-۳)؛ به‌صورتی که این نابرابری‌ها به‌ویژه بین مناطق مرکزی و پیرامونی می‌توانند شکاف‌های سیاسی را عمیق‌تر کنند و موجب ایجاد نارضایتی ناحیه‌ای شوند (درایسل و بلیک، ۱۳۷۳، ص. ۲۲۰). افزون‌براین، در دنیای جهانی‌شده کنونی که وابستگی‌های گسترده‌ای را از نظر اقتصادی بین فضاهای جغرافیایی به‌ویژه کشورها ایجاد کرده است، مرزها را به دروازه‌های تعامل اقتصادی با فضاهای بین‌المللی تبدیل کرده است. علاوه‌براین، فضای مناطق مرزی به‌عنوان فضای زندگی ساکنان مرزی، دارای ظرفیت‌های اقتصادی جهت تأمین نیازها و ویژگی‌های اقتصادی خاصی است که به صورت‌های مختلف توانایی تحت‌تأثیر قراردادن کنترل مرزها را دارد. همچنین، برای ساکنان مرزی، مرزها به‌عنوان یک منبع عمل می‌کنند که به صورت‌های مختلفی مورد استفاده قرار می‌گیرند که این خود بر کنترل مرزها تأثیرگذار است؛ براین‌اساس می‌توان گفت که زندگی اقتصادی در طول مرزها برای ساکنان حاشیه مرز، سودها و زیان‌های مختلفی دارد. مجاورت با یک مرز ناامن ممکن است منجر به محدودیت‌هایی در کاربری زمین شود. ممکن است جوامع مرزی در طول زمان با الگوی جدید زندگی انس بگیرند، اما مرز همچنان به‌صورت یک سلطه باقی خواهد ماند و در بیشتر مواقع، عامل بازدارنده توسعه و فعالیت در شرایط زندگی ساکنان محلی خواهند بود. در مناطق مرزی که منابع فقیر دارند یا منابع در دسترس ندارند، مشکلاتی مانند وخامت اوضاع اجتماعی یا نقص عوامل زیربنایی یک جمعیت روستایی ممکن است سیاسی و بااهمیت نشان داده شوند که این خود بر مشکلات زندگی در مناطق مرزی می‌افزاید و فرصت‌ها و ظرفیت‌های موجود را در این مناطق را از بین می‌برد (حافظ‌نیا و جان‌پرور، ۱۳۹۲، ص. ۱۱۶) و از این طریق، بعد اقتصادی مدنظر را در طول مرزها می‌تواند تحت‌تأثیر قرار دهد. باید توجه داشت توزیع جغرافیایی امکانات توسعه با مناطق مرزی همپوشی داشته باشد. چه بسا در آن صورت مخاطرات امنیتی گسترده‌ای می‌توانند داشته باشند که به میزان زیادی دامن‌گیر امنیت ملی کشور شود و کنترل مرزها را تحت‌تأثیر قرار دهد؛ زیرا، وقتی که در هر جامعه‌ای نبود توازن اقتصادی بین مرکز و پیرامون شدت بگیرد، به‌تبع آن، دشمنی‌های اجتماعی نیز یکدیگر را تقویت کرده و محیط جامعه را

مسموم می‌کنند (کاظمی‌پور، ۱۳۷۵، ص. ۹۵) و تمایل جهت واگرایی، فقدان احساس مسئولیت و غیره، در آن‌ها افزایش می‌یابد و این خود می‌تواند کنترل مرزهای کشور را تحت تأثیر قرار دهد؛ براین اساس، مهم‌ترین عواملی که در این بخش برای کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی باید در نظر گرفته شوند ده مورد هستند که عبارت‌اند از: سطح توسعه نسبت به داخل، سطح توسعه نسبت به کشور هم‌مرز، پیوند اقتصادی با مرکز، پیوند اقتصادی با کشور هم‌مرز، ثبات و بی‌ثباتی اقتصادی کشور، ثبات و بی‌ثباتی اقتصادی کشور هم‌مرز، وجود منابع باارزش مرزی، قاچاق، بازارچه‌های مرزی و عوامل ارتباطی (خطوط ارتباطی).

بعد سیاسی: بعد سیاسی مؤثر در کنترل مرزها، یکی از ابعاد پررنگ و برجسته است که دارای عوامل و زیربخش‌های متعددی در طول مرزهای کشور است. برای طولانی‌نشدن کلام، تنها باید گفت یکی از جنبه‌های حیات‌بخش زندگی انسان‌ها توسعه سیاسی است که موجب لذت‌بردن آگاهانه از زندگی می‌شود. اینکه انسان بفهمد در چه جایگاهی قرار دارد و در دنیای بیکران، نیروها و فرایندها به نفع چه کسی و به چه سمت و سویی در حرکت هستند، زمینه اندیشیدن را فراهم می‌آورد؛ بنابراین، فرد می‌کوشد از خمودی و محدودیت بیرون آید و با بصیرت، در راستای مطلوبیت‌بخشی به اوضاع اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی خود و هم‌نوعمانش تلاش و نقش‌آفرینی کند. برای دستیابی به این آگاهی، رشد سیاسی و بازیگری دو شرط اساسی لازم هستند. اول اینکه، مردم و گروه‌ها باید در امور عمومی به مشارکت تشویق شوند؛ یعنی گروه‌های اجتماعی و افراد منافع خودشان را تشخیص دهند و اعتقاد داشته باشند که نهادهای دولتی و مراکز قانونی‌ای وجود دارند که می‌توانند آن‌ها را به بخشی از اهدافشان برسانند. حس علاقه‌مندی و توجه به نفع عموم از مرز قوم و قبیله فراتر می‌رود؛ زیرا، احساس همدردی نسبت به سایر افراد در جریانات سیاسی و قبول توافق، از جمله شرایط مقدماتی برای مشارکت اصیل هستند. دوم اینکه، اعتقاد به برابری فرصت‌ها و لزوم رعایت حقوق دیگران و نهادمندکردن آن‌ها در تصمیمات و ارگان‌های سیاسی کشور می‌تواند نقش مهمی در مشارکت به‌عنوان یکی از شاخص‌های مهم توسعه سیاسی داشته باشد. آزادی به‌عنوان یک ارزش اجتماعی از لوازم ضروری مشارکت فعال همه مردم در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است. همه این ارزش‌ها می‌توانند توسعه سیاسی را تحت تأثیر قرار دهند (پاپلی‌بزدی و رجبی‌سناجردی، ۱۳۸۲، صص. ۲۹-۳۰). اگر فردی از شرکت در امور کشورش کنار گذارده

شود، نسبت به سرنوشت آن نیز بی تفاوت خواهد ماند (اعتماد، ۱۳۷۵، ص. ۹) و اینکه اگر افراد جامعه نسبت به رعایت حقوق خود مطمئن باشند، نسبت به اجرای تکالیف و تعهدات خویش درمقابل جامعه جدی خواهند بود؛ اما اگر حکومت، حقوق و آزادی‌های فردی را محترم نشمارد، افراد جامعه نیز خود را موظف به رعایت مقررات اجتماعی نخواهد دانست و در نتیجه، نظام اجتماعی و نظم و امنیت عمومی مختل می‌شود (حیب‌زاده، ۱۳۷۵، ص. ۱۶۰). در مجموع، مهم‌ترین عواملی که در این بخش برای کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی باید در نظر گرفته شوند، شانزده مورد هستند که عبارت‌اند از: سیاست‌های مرزی، ثبات و بی‌ثباتی سیاسی کشور، ثبات و بی‌ثباتی سیاسی کشور هم‌مرز، اختلافات مرزی، ادعاهای ارضی، نگرش حکومت به مرزنشینان، قوانین شفاف و مشخص مرزی، نگاه مرزنشینان به سیستم حکومت مرکزی، چگونگی شکل‌گیری مرزها (مسالمت‌آمیز یا خشونت‌آمیز)، میزان حاکمیت حکومت در منطقه مرزی، نگاه مرزنشینان به عوامل اجرای کنترل و مدیریت مرز، تکامل مرز و مشارکت ساکنان مرزی، نگرش نسبت به کشور هم‌مرز، میزان بازیگری محلی (دولت محلی) در منطقه مرزی، عضویت کشور هم‌مرز در سازمان‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و وضعیت منابع آب (هیدروپلیتیک) در منطقه مرزی.

بعد دفاعی - امنیتی: مرزها و ایجاد سرزمین دو روی یک سکه هستند که محدوده‌های فضایی هویت را دوباره می‌سازند و آن‌ها و آنجا را، درمقابل ما یا اینجا شکل می‌دهند (پسی^۱، ۱۹۹۶، ص ۸-۲۷). این امر؛ یعنی مقابل یکدیگر قرار گرفتن سبب می‌شود که مسائل و عوامل دفاعی - امنیتی به ابعاد برجسته و مهم مطالعات مرزی تبدیل شوند؛ زیرا، مرزها نقطه شروع ورود ناامنی از فراسوی مرزها به داخل کشور هستند و به‌سادگی می‌توانند تحت‌تأثیر شرایط فراسوی مرزی قرار گیرند. باید توجه داشت در دنیای پر تحرک امروزی، کشورها زمانی می‌توانند با خیال آسوده راه پیشرفت و توسعه را درپیش گیرند که نسبت به امنیت داخلی و خارجی به‌خصوص امنیت مرزهای خود اطمینان حاصل کنند. دغدغه‌های امنیتی مجال اندیشیدن به حرکت و توسعه را از کشورها می‌گیرد و تازمانی که دولت‌مردان از امنیت انسان‌های ساکن در کشور خود خیالشان آسوده نباشد، نمی‌توانند در پی تجهیز امکانات در جهت رشد و پویایی باشند و این جای تأمل دارد. امنیت مرزها به‌معنای امنیت انسان‌های

درون مرزها است. کشورهای همسایه در قبال امنیت مرزی یکدیگر مسئول هستند. کوتاهی آن‌ها در این امر خطیر پیامدهای جبران‌ناشدنی خواهد داشت. افزون‌براین، امنیت مرزها به‌مثابه آیینۀ تمام‌نمای امنیت درونی کشورها است و بسیار تأثیرپذیر از اوضاع داخلی کشورها است. تأمین امنیت مرزها مقوله بسیار پیچیده‌ای است که نیازمند همکاری و تعامل دولت‌های دارای مرز مشترک است. امنیت، نیازمند توسعه متوازن است و بازدارندگی از تهدیدات برای تقویت امنیت از طریق رایزنی و همکاری با کشورهای هم‌جوار امکان‌پذیر است (پورخسروانی، بی‌تا، ص. ۲۱۹). با این وجود، کشور جمهوری اسلامی ایران با توجه به شرایط کشورهای همسایه که درگیر بی‌ثباتی، حضور نیروهای مداخله‌گر و غیره هستند، بیشتر برپایه توان خود سعی در دفاع و برقراری نظم و امنیت در طول مرزهای کشور می‌کند که این خود مسئله دفاع-امنیت را در طول مرزهای کشور برجسته‌تر می‌کند. در زمینه این بعد، مهم‌ترین عواملی که در این بخش برای کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی باید در نظر گرفته شوند، ۱۰ مورد هستند که عبارت‌اند از: پیوند کامل امنیتی با امنیت و ناامنی در منطقه مرزی، وجود امنیت در منطقه مرزی، نبود امنیت در منطقه مرزی، حضور و نقش‌آفرینی گروه‌های تروریستی، موقعیت ژئوپلیتیک منطقه مرزی، میزان مداخله کشور هم‌مرز، حضور کشورهای مخالف و رقیب در کشور هم‌مرز، اهمیت نظامی منطقه مرزی، تبلیغات رسانه‌ای و نیز مسائل ایدئولوژیک و بنیادگرایی.

۴.۲. تأیید یا رد عوامل مؤثر در کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی

برای اینکه عوامل مستخرج از نظریه‌ها و مطالعات گذشته پذیرفته شوند، لازم بود صاحب‌نظران و مسئولان مربوط آن‌ها را ارزیابی کنند؛ براین اساس، در پرسش‌نامه‌ای این عوامل به صاحب‌نظران و مسئولان این حوزه ارائه شد تا نظرهای آن‌ها در زمینه تأیید یا رد عوامل مؤثر در کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی جمع‌آوری شود. پس از جمع‌آوری داده‌ها، نظرهای ارائه‌شده از طریق آزمون تی ارزیابی شدند که نتایج در جداول (۱) و (۲) آورده شده است. در آزمون تی، اگر مقدار انحراف معیار بیشتر از ۰/۰۵ باشد، وجود رابطه و تأثیر بین متغیر مستقل و متغیر وابسته رد می‌شود؛ اما اگر مقدار انحراف معیار کمتر از ۰/۰۵ باشد، تأیید می‌شود. در پژوهش حاضر، داده‌های پرسش‌نامه‌ای به این صورت جمع‌آوری شده‌اند که عوامل

در ابعاد مختلف به‌عنوان متغیرهای مستقل یا X در نظر گرفته شده‌اند و کنترل مرزها به‌عنوان متغیر وابسته یا Y در نظر گرفته شده است که نتایج این آزمون به‌صورت زیر است:

جدول ۱- نتایج آزمون تی درباره عوامل مؤثر در کنترل مرزها

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

آزمون تی در سطح معناداری ۹۵ درصد						شاخص‌ها
فاصله اطمینان ۹۵ درصد		تفاوت میانگین	سطح معنا داری	درجه آزادی	مقدار تی	
بالا	پایین					
-۹۱/۰۲۹۱	-۹۱/۵۸۶۳	-۹۱/۳۰۷۶۹	۰/۰۰۰	۵۱	-۶۵۷/۹۳۳	طول مرزها
-۹۰/۹۸۶۶	-۹۱/۴۷۴۹	-۹۱/۲۳۰۷۷	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۵۰/۰۹۲	فاصله از مرکز
-۹۱/۰۰۴۳	-۹۱/۵۰۵۵	-۹۱/۲۵۴۹۰	۰/۰۰۰	۵۰	-۷۳۱/۴۸۶	میزبان تعامل و پیوند با مرکز
-۹۰/۷۶۶۱	-۹۱/۲۳۳۹	-۹۱/۰۰۰۰	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۸۱/۰۴۷	وسعت منطقه مرزی
-۹۰/۷۰۷۴	-۹۱/۱۷۲۶	-۹۰/۹۴۰۰۰	۰/۰۰۰	۴۹	-۷۸۵/۷۲۲	وضعیت ژئومورفولوژیک منطقه مرزی
-۹۱/۰۲۲۱	-۹۱/۵۵۴۸	-۹۱/۲۸۸۴۶	۰/۰۰۰	۵۱	-۶۸۸/۱۲۸	گسست یا نبود گسست بین منطقه مرزی و مرکز
-۹۰/۸۱۴۸	-۹۱/۳۰۰۶	-۹۱/۰۵۷۶۹	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۵۲/۵۲۳	محصول بودن کشور هم‌مرز در خشکی
-۹۱/۰۷۷۶	-۹۱/۵۸۶۳	-۹۱/۳۳۳۳۳	۰/۰۰۰	۵۰	-۶۵۷/۹۳۳	تراکم جمعیت در منطقه مرزی
-۹۰/۹۵۰۸	-۹۱/۴۴۱۴	-۹۱/۱۹۶۰۸	۰/۰۰۰	۵۰	-۷۴۶/۶۷۳	ساختار جمعیتی
-۹۰/۷۱۲۳	-۹۱/۱۳۰۹	-۹۰/۹۲۱۵۷	۰/۰۰۰	۵۰	-۸۷۲/۵۷۹	توزیع و پراکنندگی ساکنان مرزی در طول مرز
-۹۰/۸۶۱۷	-۹۱/۴۲۴۰	-۹۱/۱۴۲۸۶	۰/۰۰۰	۴۸	-۶۵۱/۷۲۲	ترکیب جمعیت در منطقه مرزی
-۹۰/۸۶۷۱	-۹۱/۳۲۵۲	-۹۱/۰۹۶۶۱۵	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۹۸/۴۶۶	میزان شناخت ساکنان مرزی از منطقه مرزی
-۹۰/۸۷۹۳	-۹۱/۲۷۴۵	-۹۱/۰۷۶۹۲	۰/۰۰۰	۵۱	-۹۲۵/۳۲۳	سطح تعامل بین دو سوی مرز
-۹۰/۸۷۳۸	-۹۱/۳۱۸۵	-۹۱/۰۹۶۱۵	۰/۰۰۰	۵۱	-۶۵۷/۹۳۳	نوع تعامل بین دو سوی مرز
-۹۱/۰۰۶۰	-۹۱/۴۵۵۵	-۹۱/۲۳۰۷۷	۰/۰۰۰	۵۱	-۸۱۵/۰۰۱	پیوند مذهبی با مرکز یا فراسوی مرز
-۹۰/۷۹۸۲	-۱۶۲۶/۹۱	-۹۰/۹۸۰۳۹	۰/۰۰۰	۵۰	-۱۰۰۳/۰۲۳	سطح سواد ساکنان مرزی
-۹۱/۰۲۰۹	-۴۵۹۱/۹۱	-۹۱/۱۴۰۰۰	۰/۰۰۰	۴۹	-۸۳۶/۸۹۸	دیدگاه نخبگان مرزی نسبت به مرز و حکومت مرکزی

ادامه جدول ۱

آزمون تی در سطح معناداری ۹۵ درصد						شاخص ها
فاصله اطمینان ۹۵ درصد		تفاوت میانگین	سطح معنا داری	درجه آزادی	مقدار تی	
بالا	پایین					
-۹۰/۷۶۹۷	-۲۶۸۸/۹۱	-۹۱/۰۱۹۲۳	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۳۲/۲۰۰	نحوه معیشت مرزنشینان
-۹۰/۹۲۲۴	-۳۹۱۳/۹۱	-۹۱/۱۵۶۸۶	۰/۰۰۰	۵۰	-۷۸۰/۹۳۱	فعالیت تعاونی‌های مرزنشین
-۹۰/۶۵۲۹	-۰۶۷۱/۹۱	-۹۰/۸۶۰۰۰	۰/۰۰۰	۴۹	-۸۸۱/۶۶۲	میزان مشارکت ساکنان مرزی در امور کشور
-۹۰/۹۶۳۳	-۴۳۶۷/۹۱	-۹۱/۲۰۰۰۰	۰/۰۰۰	۴۹	-۷۷۴/۱۷۴	نوع زندگی مرزنشینان (روستائیشینی، شهرنشینی و غیره)
-۹۰/۶۸۸۵	-۹۱/۱۱۹۲	-۹۰/۹۰۳۸۵	۰/۰۰۰	۵۱	-۸۴۷/۳۸۸	پیوندهای خویشاوندی در دو سوی مرز
-۹۰/۸۲۹۰	-۹۱/۲۴۹۴	-۹۱/۰۳۹۲۲	۰/۰۰۰	۵۰	-۸۷۰/۰۱۹	مشاهیر مشترک در دو سوی مرز (مختوم‌قلی)
-۹۰/۸۵۸۸	-۹۱/۳۷۱۹	-۹۱/۱۱۸۳۸	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۱۳/۰۱۱	میراث و تاریخ مشترک
-۹۰/۸۲۷۹	-۹۱/۳۲۹۰	-۹۱/۰۷۸۴۳	۰/۰۰۰	۵۰	-۷۳۰/۰۷۲	سطح توسعه نسبت به داخل کشور
-۹۰/۹۷۸۱	-۹۱/۴۱۴۱	-۹۱/۱۹۶۰۸	۰/۰۰۰	۵۰	-۸۴۰/۲۳۷	سطح توسعه نسبت به کشور هم‌مرز
-۹۰/۷۹۶۷	-۹۱/۲۸۳۳	-۹۱/۰۴۰۰۰	۰/۰۰۰	۴۹	-۷۵۱/۸۷۸	پیوند اقتصادی با مرکز
-۹۰/۸۸۸۵	-۹۱/۴۳۱۵	-۹۱/۱۶۰۰۰	۰/۰۰۰	۴۹	-۶۷۴/۷۴۰	پیوند اقتصادی با کشور هم‌مرز
-۹۱/۰۹۴۸	-۹۱/۵۵۹۰	-۹۱/۳۲۶۹۲	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۸۹/۹۹۵	ثبات و بی‌ثباتی اقتصادی کشور
-۹۱/۰۰۵۵	-۹۱/۵۷۱۴	-۹۱/۲۸۸۴۶	۰/۰۰۰	۵۱	-۶۴۷/۷۵۱	ثبات و بی‌ثباتی کشور هم‌مرز

جدول ۲- نتایج آزمون تی درباره عوامل مؤثر در کنترل مرزها

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

آزمون تی در سطح معناداری ۹۵ درصد						شاخص ها
فاصله اطمینان ۹۵ درصد		تفاوت میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار تی	
بالا	پایین					
-۹۰/۹۰۲۴	-۹۱/۳۳۲۹	-۹۱/۱۱۷۶۵	۰/۰۰۰	۵۱	-۸۵۰/۱۲۴	طول مرزها
-۹۰/۸۴۵۳	-۹۱/۲۷۲۴	-۹۱/۰۵۸۸۲	۰/۰۰۰	۵۱	-۸۵۶/۴۸۳	فاصله از مرکز

ادامه جدول ۲

آزمون تی در سطح معناداری ۹۵ درصد						شاخص‌ها
فاصله اطمینان ۹۵ درصد		تفاوت میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار تی	
بالا	پایین					
-۹۰/۰۵۴۷	-۹۱/۵۴۵۳	-۹۱/۳۰۰۰	۰/۰۰۰	۵۰	-۷۴۸/۰۱۰	میزبان تعامل و پیوند با مرکز
-۹۰/۹۵۰۸	-۹۱/۴۴۱۴	-۹۱/۱۹۶۰۸	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۴۶/۶۴۳	وسعت منطقه مرزی
-۹۰/۶۹۶۸	-۹۱/۱۴۹۴	-۹۰/۹۲۳۰۸	۰/۰۰۰	۴۹	-۸۰۶/۶۶۹	وضعیت ژئومورفولوژیک منطقه مرزی
-۹۰/۸۳۸۰	-۹۱/۲۷۹۷	-۹۱/۰۵۸۸۲	۰/۰۰۰	۵۱	-۸۲۸/۲۳۰	گسست یا نبود گسست بین منطقه مرزی و مرکز
-۹۰/۷۳۴۵	-۹۱/۱۸۸۶	-۹۱/۹۶۱۵۴	۰/۰۰۰	۵۱	-۸۰۴/۲۶۱	محصوربودن کشور هم‌مرز در خشکی
-۹۰/۸۹۵۴	-۹۱/۲۹۶۹	-۹۱/۰۹۶۱۵	۰/۰۰۰	۵۰	-۹۱۰/۹۷۵	تراکم جمعیت در منطقه مرزی
-۹۰/۹۶۷۶	-۹۱/۵۶۳۰	-۹۱/۲۶۵۳۱	۰/۰۰۰	۵۰	-۶۱۶/۴۶۱	ساختار جمعیتی
-۹۰/۹۸۶۳	-۹۱/۴۸۴۳	-۹۱/۲۳۵۲۹	۰/۰۰۰	۵۰	-۷۳۶/۰۷۲	توزیع و پراکندگی ساکنان مرزی در طول مرز
-۹۱/۱۰۳۷	-۹۱/۵۶۳۰	-۹۱/۳۳۳۳۳	۰/۰۰۰	۴۸	-۷۹۸/۷۴۰	ترکیب جمعیت در منطقه مرزی
-۹۰/۹۱۰۳	-۹۱/۴۳۵۹	-۹۱/۱۷۳۰۸	۰/۰۰۰	۵۱	-۶۹۶/۵۰۳	میزان شناخت ساکنان مرزی از منطقه مرزی
-۹۰/۹۶۹۱	-۹۱/۴۵۴۰	-۹۱/۲۱۱۵۴	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۵۵/۳۲۲	سطح تعامل بین دو سوی مرز
-۹۱/۲۶۹۵	-۹۱/۷۸۹۳	-۹۱/۵۲۹۴۱	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۰۷/۲۷۲	نوع تعامل بین دو سوی مرز
-۹۱/۱۳۴۲	-۹۱/۶۱۰۹	-۹۱/۳۷۲۵۵	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۶۹/۲۵۴	پیوند مذهبی با مرکز یا فراسوی مرز
-۹۰/۹۵۰۸	-۹۱/۴۴۱۴	-۹۱/۱۹۶۰۸	۰/۰۰۰	۵۰	-۷۴۶/۶۷۳	سطح سواد ساکنان مرزی
-۹۰/۷۸۲۱	-۹۱/۲۱۷۹	-۹۱/۰۰۰۰۰	۰/۰۰۰	۴۹	-۸۳۸/۹۷۹	دیدگاه نخبگان مرزی نسبت به مرز و حکومت مرکزی
-۹۰/۹۳۹۸	-۹۱/۴۱۳۲	-۹۱/۱۷۶۴۷	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۷۳/۷۱۲	نحوه معیشت مرزنیسان
-۹۱/۰۷۶۸	-۹۱/۵۳۸۶	-۹۱/۳۰۷۶۹	۰/۰۰۰	۵۰	-۷۹۳/۹۳۲	فعالیت تعاونی‌های مرزنیسان
-۹۱/۱۴۰۱	-۹۱/۷۰۶۱	-۹۱/۴۲۳۰۸	۰/۰۰۰	۴۹	-۶۴۸/۵۸۸	میزان مشارکت ساکنان مرزی در امور کشور
-۹۱/۰۰۵۸	-۹۱/۵۹۴۲	-۹۱/۳۰۰۰۰	۰/۰۰۰	۴۹	-۶۲۳/۶۹۸	نوع زندگی مرزنیسان (روستائینی، شهر نشینی و غیره)

ادامه جدول ۲

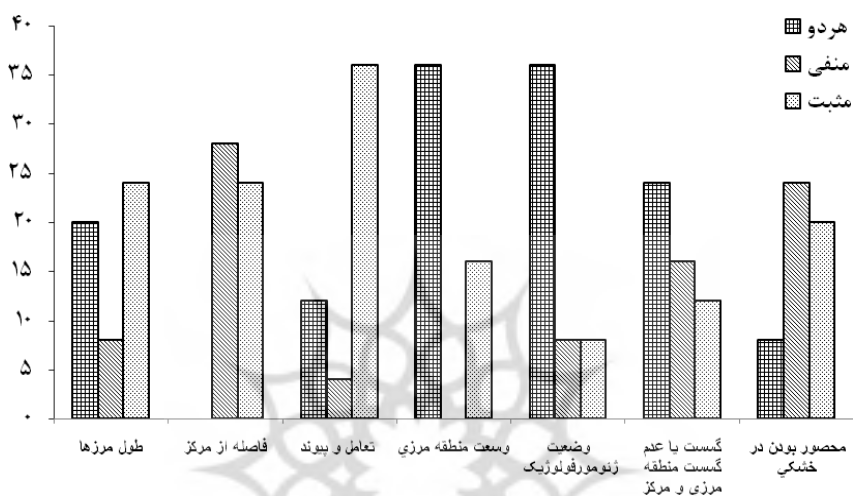
آزمون تی در سطح معناداری ۹۵ درصد						شاخص‌ها
فاصله اطمینان ۹۵ درصد		تفاوت میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار تی	
بالا	پایین					
-۹۱/۰۷۶۷	-۹۱/۶۱۵۶	-۹۱/۳۴۶۱۵	۰/۰۰۰	۵۱	-۶۸۰/۶۱۷	پیوندهای خویشاوندی در دو سوی مرز
-۹۱/۱۷۹۹	-۹۱/۷۱۸۱	-۹۱/۴۴۸۹۸	۰/۰۰۰	۵۰	-۶۸۳/۳۴۶	مشاهیر مشترک در دو سوی مرز (مختوم‌قلی)
-۹۱/۰۰۵۵	-۹۱/۵۷۱۴	-۹۱/۲۸۸۴۶	۰/۰۰۰	۵۱	-۶۴۷/۷۵۱	میراث و تاریخ مشترک
-۹۰/۸۷۰۹	-۹۱/۴۴۹۱	-۹۱/۱۶۰۰۰	۰/۰۰۰	۵۰	-۶۳۳/۵۷۵	سطح توسعه نسبت به داخل کشور
-۹۰/۹۱۶۱	-۹۱/۴۳۰۰	-۹۱/۱۷۳۰۸	۰/۰۰۰	۵۰	-۷۱۲/۷۵۶	سطح توسعه نسبت به کشور هم‌مرز
-۹۰/۹۰۰۹	-۹۱/۵۳۰۷	-۹۱/۲۱۵۶۹	۰/۰۰۰	۴۹	-۵۸۲/۰۴۶	پیوند اقتصادی با مرکز
-۹۱/۰۴۲۰	-۹۱/۵۰۷۰	-۹۱/۲۷۴۵۱	۰/۰۰۰	۴۹	-۷۸۸/۶۴۳	پیوند اقتصادی با کشور هم‌مرز
-۹۰/۷۷۵۸	-۹۱/۲۶۲۶	-۹۱/۰۱۹۲۳	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۵۰/۷۴۹	ثبات و بی‌ثباتی اقتصادی کشور
-۹۰/۹۲۸۲	-۹۱/۴۱۷۹	-۹۱/۱۷۳۰۸	۰/۰۰۰	۵۱	-۷۴۷/۶۰۵	ثبات و بی‌ثباتی کشور هم‌مرز

نگاهی کلی به نتایج آزمون تی نشان می‌دهد عواملی که محقق پژوهش حاضر آن‌ها را از نظریه‌ها و مطالعات گذشته استخراج کرد، در بعدهای مختلف به تأیید صاحب‌نظران و مسئولان اجرایی در حوزه مرزها رسیده است؛ بنابراین، می‌توان گفت عوامل مؤثر در کنترل مرزها توسط ساکنان مرزها شامل ۶۰ مورد است. برای اینکه بتوان از ظرفیت ساکنان مرزی برای کاهش هزینه‌های جان و مالی و کنترل و مدیریت بهتر مرزهای کشور در طول مرزهای جمهوری اسلامی ایران با ترکمنستان در محدوده خراسان شمالی، استفاده کرد باید این عوامل در نظر گرفته شوند.

۴.۳. جنبه‌های مثبت و منفی عوامل مؤثر در کنترل مرزها

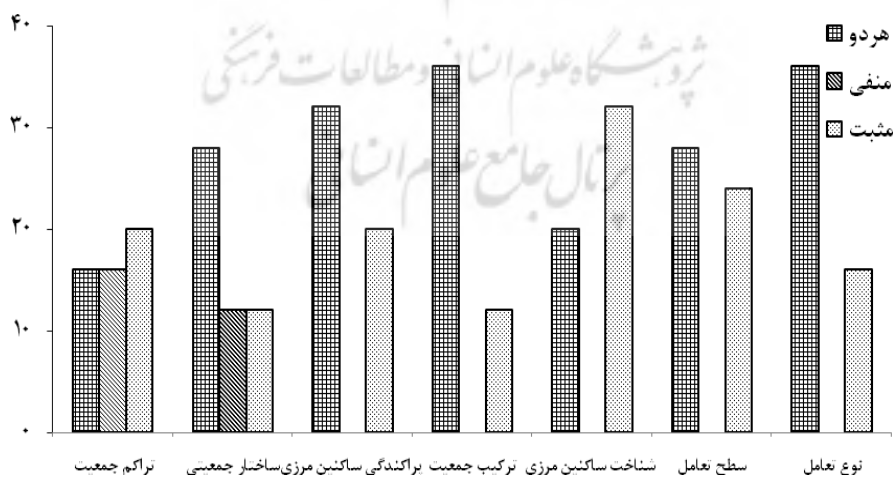
عوامل مستخرج از نظریه‌ها و دیدگاه‌های مختلف که به تأیید صاحب‌نظران رسیده‌اند، می‌توانند در بازه‌های زمانی و شرایط مختلف دارای جنبه‌های مثبت یا منفی باشند یا گاهی هر دو جنبه را داشته باشند؛ برای مثال، میزان شناخت ساکنان مرزی از فضای مرز می‌تواند مثبت و نیز منفی باشد؛ یعنی مواقعی که ساکنان مرزی در قالب نیروهای همراه برای کنترل مرزها

باشند، این جنبه مثبت است و اگر ساکنان مرزی از این ظرفیت برای قاچاق و غیره استفاده کنند، این جنبه منفی است. شکل‌های (۴)، (۵)، (۶)، (۷)، (۸) و (۹) برگرفته از نظرهای صاحب‌نظران و مسئولان مرزی در زمینه جنبه‌های مختلف عوامل مؤثر در کنترل مرزها هستند که باید در زمان اجرای راهبرد به‌کارگیری ساکنان مرزی در کنترل مرز در نظر گرفته شوند:

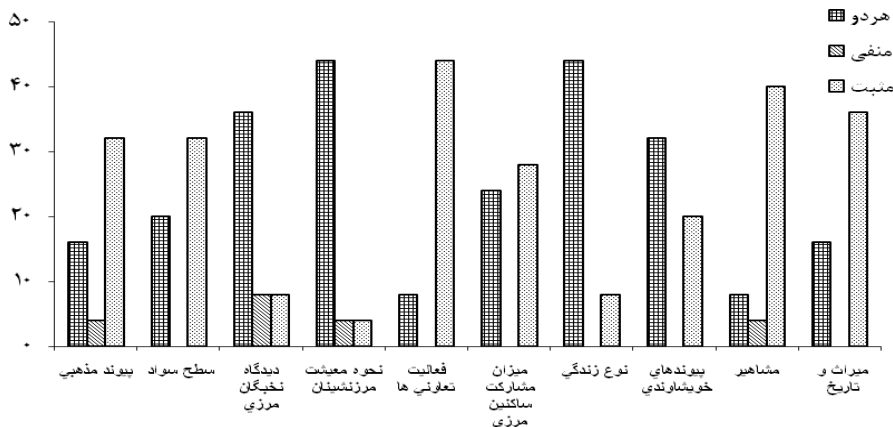
شکل ۴- بعد سرزمینی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

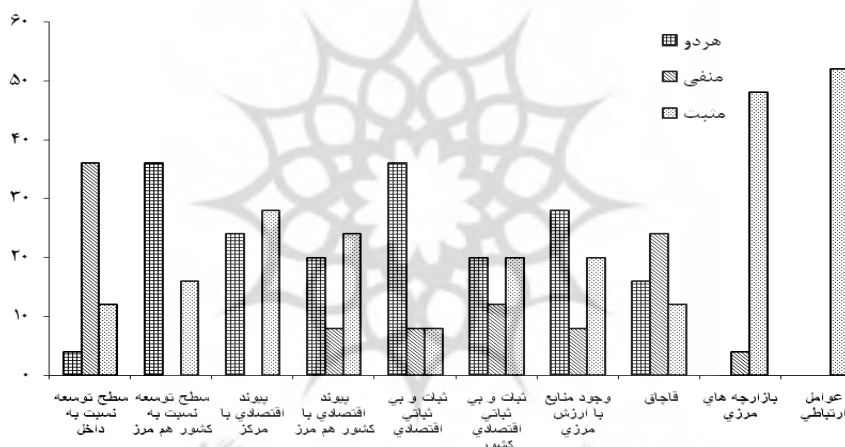
شکل ۵- بعد جمعیتی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

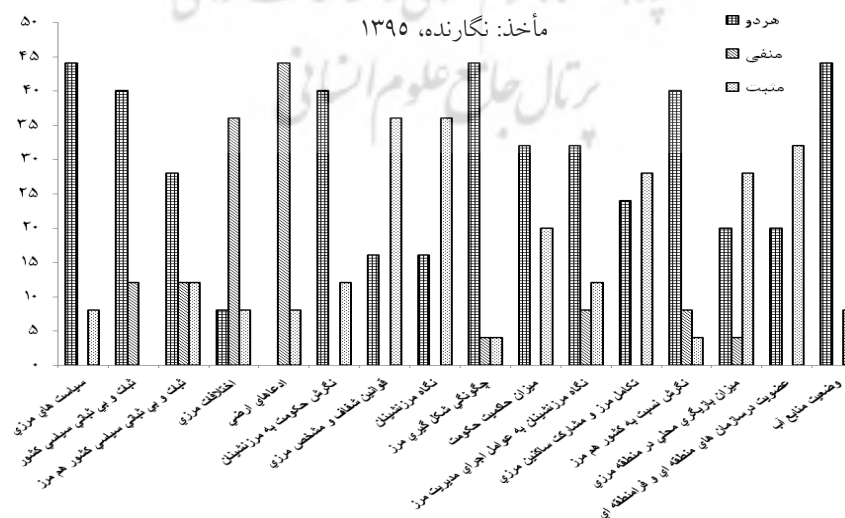
شکل ۶- بعد اجتماعی - فرهنگی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

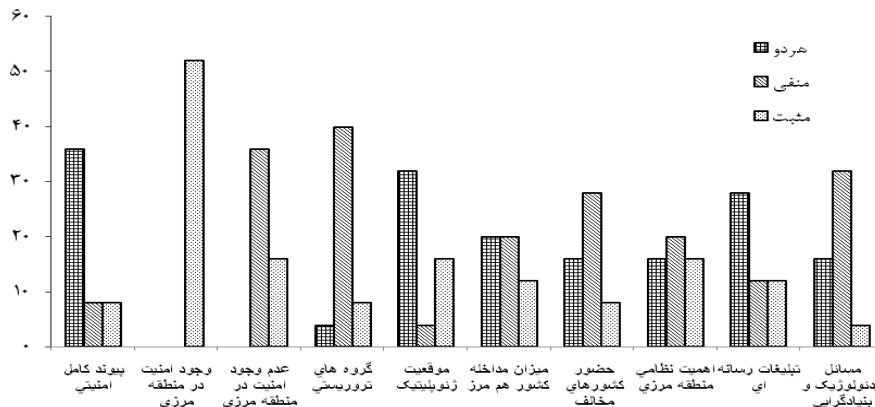
شکل ۷- بعد اقتصادی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

شکل ۸- بعد سیاسی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

شکل ۹- بعد دفاعی - امنیتی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

۵. نتیجه‌گیری

تغییرات انجام‌شده در دهه‌های اخیر فرصت‌ها و چالش‌های زیادی را برای کشورها فراهم آورده‌اند و سبب شده‌اند که در قرن بیست‌ویکم کنترل مرزها کار پیچیده و چالش‌برانگیزی شود و نیازمند توجه ویژه‌ای باشد. این مسئله برای کشورهای هم‌چون ایران که دارای مرزهای طولانی، همسایگان متعدد و ناآرام و بی‌ثبات است، از اهمیت و برجستگی دوچندانی برخوردار است؛ به‌نحوی که جمهوری اسلامی ایران سالانه متحمل هزینه‌های گسترده مالی و جانی برای کنترل مرزهای خود می‌شود. برای اینکه بتوان علاوه بر کاهش این هزینه‌های کلان مالی و جانی زمینه کنترل بهتر مرزها را فراهم آورد، در پژوهش حاضر راهکار سامان‌دهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزهای کشور، با موردپژوهی مرزهای جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکمنستان در طول استان خراسان شمالی پیشنهاد شده است. برای ارزیابی و اجرایی‌بودن یا نبودن این راهکار، در گام نخست، عوامل مؤثر در سامان‌دهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزها در طول مرزهای استان خراسان شمالی با کشور ترکمنستان، از طریق بررسی نظریه‌ها و کارهای مرتبط استخراج شدند. این عوامل که شامل ۶۰ مورد هستند، در شش بعد سرزمینی، جمعیتی، اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و نظامی- امنیتی تنظیم شدند. قراردادن هر یک از این عوامل در زیربخش این ابعاد نشان‌دهنده ارتباطنداشتن آن‌ها با یکدیگر نیست یا نشان‌دهنده این نیست که در زیربخش دیگری نمی‌توان آن‌ها را آورد؛ بلکه فقط برای

درک بهتر این تقسیم‌بندی انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاضر در بخش نظری تأییدکننده این عوامل است. در بعد میدانی نیز داده‌های جمع‌آوری شده از طریق پرسش‌نامه که با آزمون تی ارزیابی شده‌اند، نشان می‌دهند که صاحب‌نظران علمی و مسئولان اجرایی، همه ۶۰ عامل را به‌عنوان عوامل مؤثر در سامان‌دهی ساکنان مرزی برای کنترل مرزهای جمهوری اسلامی ایران با ترکمنستان در طول مرزهای استان خراسان شمالی تأیید کرده‌اند؛ بنابراین، برای اینکه بتوان راهکار سامان‌دهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزهای کشور را به کار برد، باید این عوامل را در منطقه مرزی مدنظر ارزیابی کرد. نکته دیگری که در زمینه این عوامل ارزیابی شده است، چندوجهی بودن عوامل مؤثر در سامان‌دهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزهای کشور است. این عوامل دارای جنبه‌های مختلفی (مثبت، منفی و هردو) هستند که هر یک از این عوامل متناسب با شرایط و فضای جغرافیایی خاص می‌تواند هر یک از این وجوه را داشته باشند و به‌صورت مثبت، منفی یا در برخی بازه‌های زمانی، مثبت و در برخی بازه‌های زمانی، منفی عمل کنند. نتایج حاصل از پژوهش حاضر نشان‌دهنده آن است که این عوامل در ابعاد مختلف می‌توانند دارای هر یک از این وجوه‌های مثبت، منفی یا هر دو باشند. در مجموع باید گفت که حرکت با هدف دستیابی به کنترل بهتر و کم‌هزینه‌تر از سوی کشورها به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران با توجه به شرایط ویژه‌ای که دارد، ضرورت ناشی از تحولات دهه‌های اخیر به دلیل جهانی شدن و ورود به عصر اطلاعات که زمینه را برای نقش‌آفرینی و بازیگری شهروندان در عرصه‌های مختلف فراهم آورده است و نیز در نظر گرفتن ساکنان مرزی از سوی سیستم حاکمیتی، به یک ضرورت تبدیل شده است. راهکار سامان‌دهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزهای جمهوری اسلامی ایران با ترکمنستان در طول مرزهای استان خراسان شمالی، با در نظر گرفتن ۶۰ عامل مؤثر در آن، می‌تواند یکی از راهکارهای مؤثر برای کاهش هزینه‌های جانی و مالی گسترده و همچنین، کنترل بهتر مرزهای کشور در این بخش باشد؛ البته برای اجرایی کردن این راهکار باید عوامل به‌صورت کامل و متناسب با وجوه مثبت، منفی و هر دو که می‌توانند از خود بروز دهند، در نظر گرفته شوند.

تقدیر و تشکر

مقاله حاضر برگرفته از طرح شماره دو تصویب‌شده در جلسه ۶/۹۴ شورای دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر شریعتی در دانشگاه فردوسی مشهد در تاریخ ۱۳۹۴/۰۸/۳۰ است. از حمایت‌های مالی معاونت پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر شریعتی دانشگاه فردوسی مشهد برای انجام تحقیق حاضر نهایت تقدیر را می‌کنیم.

کتابنامه

۱. اعتمادسلطان، م. (۱۳۷۵). امنیت و ثبات اجتماعی در برنامه‌های آمایش سرزمین. ایجاد قطب‌های جدید اقتصادی و سیاسی جابه‌جایی جمعیت. مجموعه مقالات ارائه‌شده در همایش توسعه و امنیت عمومی (جلد دوم). تهران: وزارت کشور، تهران.
۲. افشردی، م. ح.، و جان‌پرور، م. (۱۳۹۲). الگوی مدیریت مرزهای سرزمینی (موردپژوهی: مرزهای دریایی ایران در خلیج فارس). تهران: انتشارات دانشگاه عالی.
۳. افشردی، م. ح.، جان‌پرور، م.، احمدی‌پور، ز.، و قصری، م. (۱۳۹۳). تبیین شاخص‌های مؤثر در مدیریت مرزها. فصلنامه ژئوپلیتیک، ۱۰(۲)، ۱-۳۵.
۴. پاپلی یزدی، م. ح.، و رجبی سناجردی، ح. (۱۳۸۲). نظریه‌های شهر و پیرامون. تهران: انتشارات سمت.
۵. پورخسروانی، ا. (۱۳۸۹). همکاری‌های ایران و پاکستان در عرصه امنیت انسانی: موانع و راهکارها. مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امنیت انسانی در غرب آسیا. بیرجند.
۶. جان‌پرور، م. (۱۳۸۷). بررسی تحول مرز در دوران معاصر. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی)، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۷. جان‌پرور، م. (۱۳۹۵). جزوه منتشرشده درس فلسفه جغرافیای سیاسی. دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد.
۸. جردن، ج.، و راوانتری، ل. (۱۳۸۰). مقدمه‌ای بر جغرافیای فرهنگی. (س. تولایی و م. سلیمانی، مترجمان). تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۹. حافظ‌نیا، م. ر.، و جان‌پرور، م. (۱۳۹۲). مرزها و جهانی‌شدن (با نگاهی کوتاه به مرزهای ایران). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۰. درایسدل، ج.، و بلیک، ا. ج. (۱۳۷۴). جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا. (د. میرحیدر، مترجم) تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

۱۱. دهخدا، ع. (۱۳۸۵). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۲. رازینی، ا. ع.، و باستانی، ع. ر. (۱۳۸۱). گزارش تحلیلی بر نقش و عملکرد بازارچه‌های مرزی. تهران: معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی وزارت بازرگانی.
۱۳. رحمتی‌راد، م. ح. (۱۳۷۴). *مرزبانی، گذرنامه و اتباع بیگانه*. تهران: معاونت آموزشی ناجا.
۱۴. عندلیب، ع. (۱۳۸۰). *نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات دوره عالی جنگ.
۱۵. کاظمی‌پور، ش. (۱۳۷۵). *جمعیت و امنیت ملی*. مجموعه مقالات ارائه‌شده در همایش توسعه و امنیت عمومی (جلد دوم). تهران: وزارت کشور.
۱۶. هاگت، پ. (۱۳۸۲). *جغرافیا ترکیبی نو* (جلد اول). (ش. گودرزی‌نژاد، مترجم). تهران: انتشارات سمت.

17. Heinesson, A. (2009). *Accreditation and border management*. Retrieved from [http:// cfi.co/ awards/ industries/ 2017/ kgh- border- services- best- border- management - consultancy ° partner ° global - 2017/](http://cfi.co/awards/industries/2017/kgh-border-services-best-border-management-consultancy-partner-global-2017/).
18. Mitchell, G. D. (1981). *A new dictionary of sociology*. London: Routledge.
19. Paasi, A. (1996). *Territories, boundaries and consciousness*. Chichester: John Wiley and Sons.